

28.32x47.97	1	1	עמוד 1	הארץ - תרבות וספרות	15/03/2024	89600263-4
9 שיעור והתנצרות באיטליה בימי הרנסנס - מאת תמר הרצי - 25910						



איור: ערן וולקובסקי

סלומונה היהודי, הצורף של גבירתנו המהוללת, דוכסית פררה

ספי הנדלר

סלומונה דה ססו היה צורף יהודי-איטלקי בן-תקופת הרנסנס החתום על כמה יצירות מופת מרהיבות, כ"מלכת החרבות" שיצר לצ'ורה בורג'יה, ומי ששליטי אירופה שיחרו לפתחו. כשהוטל עליו גזר-דין מוות בעוון סודומיה הציעו לו פטרוניו להתנצר כדי לזכות בחנינה. הוא נהג כעצתם ונולד מחדש כנוצרי תחת השם ארקולה די פדלי. האומנם היה לנוצרי מאמין או רק ביקש למצות את הרווחים החומריים מהמרת הדת? ההיסטוריונית תמר הרציג התחקתה אחר חייו ויצירתו

סיפורו של מומר: אמנות, פשיעה והתנצרות באיטליה בימי הרנסנס, מאת תמר הרציג, תירגם מאנגלית אמוץ גלעדי, ערכה מירי אליאבי-פלדון, הוצאת מאגנס בשיתוף החברה ההיסטורית הישראלית, 2024, 467 עמודים

עד כמה נהפך ארקולה-סלומונה באמת ובי תמים לאחר "הן המאמינים" הנוצרים, אין Fedeli, כפי שבחר לכנות את עצמו. אין ספק שהוא הפיק את מרב היתרונות החומריים שיכלה לתת המרת הדת לצורף יהודי ערב הימים הסוערים של הרפורמה הלותרנית והתגובה הקתולית אליה. הוא לא רק הציל את עצמו מעונש קשה שהיה שמור לנאשמים כסי דומאות בגילו אלא גם שידרג משמעותית את מעמדו המקצועי ונהפך ל"מאסטר", רבי-אמן, תואר שהגישה אליו היתה חסומה אילו היה נשאר יהודי. גם אופי החפצים שהוזמנו ממנו שהתדרג והוא זכה לייצר ללקוחותיו הנוצרים גם חפצי קודש שהתמורה בצדם היתה למי מעותית. בתו אף היתה לנוירה הודות למי טיביו הקתולים. ועם זאת, גם לפני וגם אחרי שהוטבל לנצרות היחסים עם פטרוניו המשיכו לדעת עליות ומורדות וטלטלות שגדלו ככל שנסקה הצלחתו המקצועית ולחץ ההזמנות על סדנת העבודה שלו גבר. המחויבות הצולבת שלו לאיובלה ד'אסטה ממנוטובה ולפטרוניו ניתו המשמעותית האחרונה לוקרציה בורג'יה מפררה הביאה לכלילתו ובסופו של דבר היה לה חלק גם בפנילתו הכואבת.

העשור השישי של המאה ה-15, לצ'ליני שנו"ד בשנת 1500. בהיבט שניהם ילידי פיר"ד נזה, שניהם פעלו בבולוניה תקופה מסוימת ואז נהרו: צ'ליני חי ופעל בכמה מהמרכזים האמנותיים הגדולים של תקופתו ושירת כמה מהפטרונים הגדולים של העת המוקדמת. גם סלומונה-ארקולה שירת כמה מגדולי פטרוני אמנות של ימיו על הציר שבין פררה למנ"ט טובה ויצר את החרב הנודעת לצ'ורה בורג'יה. בשנים 1558-1566 ריצה צ'ליני עונש מאסר בית אחרי שהורשע במעשי סדום, והנה עוד נקודת השקה בין השניים.

המחקר על סלומונה-ארקולה התמקד במשך זמן רב בתוצרים המפוארים של עבודתו ובראשם "מלכת החרבות" המרהיבה (La Regina delle Spade) שעיצב למען צ'ורה בורג'יה ושמורה כיום באיטליה ב"פונדצינוה קאטני" ברומא (הנדן שמור במוזיאון ויקטור ריה ואלברט בלונדון). יופיה של החרב הביא חוקרים לעסוק רבות בשאלת האסטריוביה ופחות בתהליך היצירה. ספרה של הרציג מעמיד במרכז את תהליך היצירה ולא רק את החפץ המוגמר ובכך מספק מבט חדשני על האמן ורשת הקשרים שאיפשרה לו לי" צור. כך לדוגמה ההתכתבות הענפה סביב הצמידים בסלומונה-ארקולה התחייב ליצור העבודה, "על הוד מעלתך לדעת שלא יכולתי לבנו הגדול עובדים [על הצמידים], ועלי לומר שאין לצפות להשלמת עבודה כזו בקוצר רוח כי היא עדינה ביותר" (עמ' 289). סלומונה ארקולה עצמו כתב לאיובלה באמצע אוקטובר 1504 שהוא מתעכב שוב ושוב בהשלמת להתקדם כראוי בעבודה [על הצמידים] משום בר 1504 שהוא מתעכב שוב ושוב בהשלמת להתקדם כראוי בעבודה [על הצמידים] משום שיש לירק שתי יריים, וכך גם לבני נאלפונזו, וזו הסיבה לכך שלא הצלחנו להתקדם כראוי, אף על פי שלא התעצלנו" (עמ' 279-281). הצמידים הרבים במסירת הצמידים מספקים באופן פרדוקסלי הבנה עמוקה לתהליכי העי" בודה בסדנה, לחלוקת העבודה, לאופן האלים לעתים שבו פיקחו הפטרונים על אספקת העבודות, לחומריית המדוקדקת של שכיות השלמה ועל האמייל המרד והאיכותי שנדרש להשלמת הגרם האותו התלואה שברוך סיי פוק רב לפטרונית קצרת הרוח.

השאלה שהספר פותח בה ומסיים בה היא

הדת לא שימשה מכשול בדרך להפוך לחבי" כה של הדוכסית רבת ההשפעה.

השינוי יגיע עם המרת הדת שאיפשרה לצורף לחמוק מעונש המוות. במכתב מאוקטובר 1491 לבעלה, שבו היא מתארת את טקס ההטבלה המפואר בקתדרלה של פררה, הדוכסית אלאונורה אמנם כותבת בפשטות "ביום ראשון נכחתי בהטבלת סלומונה ובנו", אבל כבר במכתבים של עדים אחרים לטקס ובאותו היום שינוי הדת מודגש דרך שינוי השם. כך במכתבו של איש האצולה הפרנזי ג'ורלמו מאגיאונו שכתב: "סלומונה, או יותר נכון ארקולה [...] בצטטו תחילה את הנביאים בעברית ולאחר מכן בשפתנו, שהיהודים אינם צריכים לחכות עוד למשיח, והביא לכך ניי מוקים רבים, יפים ומכובדים". עד אחר, איש החצר פרנצ'סקו דה בניאקוואלו, כותב מנגד: "לאחר מכן, ארקולה, הנוצרי החדש, עלה לבימה שהוקמה שם ונשא מעליה דרשה. הוא החזיק בידו את הביבליה בעברית והסביר מה גרם לו להתנצר" (עמ' 175-179). המהפך הושלם והשם הישן נעלם לטובת שמו ותיאור דרשתו של "הנוצרי החדש".

אבל האם קל כל-כך להסיר את הוהות הדתית הישנה, אפילו באמצעות סקרמנט הטבילה המוקדש? המחברת מוכיחה דרך מסמכים רבים שהנצרות הכואבת מגיעה אחר הדרך. כך, ב-3 במאי 1503 תשלום לצורף של הדוכס נרשם ל"ארקולה הצורף, היהודי לשעבר" (עמ' 263).

כאשר הצורף מאחר שוב ושוב במסירת צמידים שהומינה איובלה ד'אסטה כותב לה סוכנה זילילו כי "סר בעצמי לביתו של אר" קולה", ומכנה אותו בפשטות "שקרן ארור", כלי להוכיח את מוצאו היהודי לפני שהוטבל (עמ' 270). אך כשלוקרציה בורג'יה, החומי" דת את רב האמן לעצמה, מעסיקה אותו הוא מוזכר בספר החשבונות שלה ב-1506 כ"רב האמן ארקולה דה ססו, הצורף" (עמ' 310). זו הלחמה מעניינת של השם שנשל לעצמו בהטבלה, המרפרר לדוכס מיטיבו ארקולה ד'אסטה, עם שם המשפחה המוכיח את מורצאו הגיאוגרפי ובמשמטע היהודי, דה ססו. כאשר נפילתו הכואבת מגיעה והוא מואשם במעילה אחרי שמישכן אצל יהודים אבן יקרה שנתנה לו איובלה ד'אסטה הוהות הנוצרית שמשמט, ללא הועיל, קרש הצלה היתלות בו. במכתב התחינה למרקיזה ששלחה רעייתו של הצורף הוא נקרא בשמו הנוצרי ארקולה די פדלי וזו, בלטינית, החתימה על אחת מהחרבות שיצר. על חרבות נוספות כתב בפשטות Opus Herculis, עבודתו של ארקולה בלטינית.

המבט על סלומונה-ארקולה לא יהיה שלם בלי להשוות אותו לבנכסו צ'ליני, גדול הצורפים של המאה ה-16 באיטליה. כמעט חצימאה הפרידה בין סלומונה-ארקולה, יליד

סיפור חייו של ארקולה-סלומונה סוער, אירוע רודף אירוע והדמויות המאכלסות אותו בספרה של הרציג מצטרפות לפסי פס אנושי כמעט בלוקי. מ"אברהם הק" לפן" מייסד היכל ההימורים במנטובה, דרך "לאונה היהודי, פונדקאי" מרחוב סאן ג'אקומו בפררה שטיפק ארוחות כשרות בע" לות של שלושה סולדי לעוברי-אורה יהודים, ועד הקרדינל איפוליסו ד'אסטה שמת ב" תאומית אחרי התקף בעקבות אכילת "כמות גדולה במיוחד של סרטנים צלויים". כל הדי מיות האלו מקיפות את הגיבור, שהמחברת מקפידה לכנות ברוב המקרים סלומונה-אר" קולה, כי הרי לנקוב בשמו פירושו לנקוט עמדה בשאלה המהותית המלווה את המחקר: מהי זהות דתית וכיצד אפשר, אם בכלל, ללבוש ולפשוט אותה ברנסנס.

הרציג מציינת עד כמה המעבר בין דתות באיטליה של העת החדשה המוקדמת, ולע" נינינו בין היהדות לנצרות, היה סוגיה מור" כבת. המרת הדת היתה גש"ר מאוד מנסים לה" היה במאה ה-15 לחצות משורה של טעמים תיאולוגיים, חברתיים ורגשיים. כאשר נחצה הגש"ר עבר הנחר עדיין נשקף מהגדה החר" שה, ולא רק לעיני מי שחצה את הנחר ונהפך מיהודי לנוצרי. בסצינה קורעת הלב המובלת בספר שטלה ואליו קאיו מפררה מנסים לה" פציר בבתם שהחליטה להתנצר לחזור בה. "האם החלה לרבר אל הנצרה ושתינו פרצו מיד בככי, והנצרה אמרה שהיא עשתה זאת משום שבכיתם נתנו לה רק לחם צר ומים לחץ וחייה של היו עלובים", נכתב בדו"ח בן התקופה (עמ' 130). הנצרה תמיר בסופו של דבר את דתה יחד עם סלומונה-ארקולה באותו טקס בפררה ב-1491.

כאשר הגיבור מתחיל לעבוד עבור פט" רוניתו אלאונורה מארגון הוא מוזכר ב-1487 תוך ציון שמו ומוצאו, "סלומונה דה ססו, הצורף היהודי". ככל שהקשר הפטרוני עם הדוכסית מתהדק הוא מכונה בתור "סלומור" נה היהודי, הצורף שלנו", לשון שייכות תוך שימוש בלשון הרבים המלכותית, אך תמיד תוך אזכור המוצא הדתי. המחברת גם עומדת על ההימנעות של הדוכסית מלהעניק לו את התואר "רבי-אמן", maestro, וזאת בהשוואה לצורף אחר, נוצרי, ג'וקמינו מקרמונה. תואר הכבוד נמנע מיהודים.

מושא המחקר עצמו משתמש בכינוי "סלומונה, הצורף של גבירתנו המהוללת ביותר, דוכסית פררה", אולי כדרך לעקוף את המניעה לעשות שימוש בשם התואר הנחשק "מאסטר" ועדיין להתחמם לאור תהילתה של פטרוניתו, ובהיבט לא נראה שהצורף שיקר כמשהי איובלה ד'אסטה רוכבת ספורציה באיטליה. הצורף המועדף על אמנו המהוללת ביותר" (עמ' 55), כלומר

יבור ספרה המחקרי של תמר הרציג נולד בפירנצה בשנות החמישים של המאה ה-15 כיהודי ושמו סלומונה (שלמה), בנם של מלווה הכספים מלה דה ססו ושל ריקה בתו הבנקאי האמיד יוסף פינצי. הוא נולד מחדש בפררה כנוצרי, כשהוטבל לנצרות באוקטובר 1491 וקיבל את השם ארקולה, מחוזה מתבק" שת לרוכס פררה ארקולה ד'אסטה. הספר, הרואה כע" אור בעברית אחר השתפרסם באנגלית ב-2019 בהוצאת אוני" ברסיטת הרווארד ולפני שנה באיטלקית בהוצאת "ויא'לה", מביא לקורא העברי את סיפורו של אחד מגדולי האמנים ממוצא יהודי שפעלו בעת החדשה המוקדמת באיטליה, מעלייתו המטאורית לגדולה ועד נפילתו הכואבת, לפני שמת חסרי-כל בשנות העשרים של המאה ה-16.

את מחקרה מגיירה תמר הרציג כ"חקירה מיקרו-היסטורית של הדינמיקה שהובילה להתנצרותו של יהודי בודד – ושל ההשפעה שהיתה לה על משפחתו". אך סלומונה-אר" קולה לא היה אדם רגיל אלא צורף-אמן שכי" שרונתיו איפשרו לו גישה לכמה מהדמויות המשפיעות של תקופתו ובראשן אלאונורה מארגון, בעלה ארקולה ד'אסטה שליט פררה, בתם איובלה ד'אסטה שנישאה לשליט מנטור המרצה סקו גונזגה, ולוקרציה בורג'יה, אחרי של האפיפיור אלכסנדר השישי ובתורה דוכ" סית פררה אחרי שנישאה לאלפונזו ד'אסטה. סלומונה-ארקולה למד בנעוריו את

אמנות הצורפת, מהמלאכות המבוקשות והמכניסות באירופה של הימים ההם. הוא עלה לגדולה כאשר נהפך ב-1487 לצורף החצר של אלאונורה מארגון, דוכסית פררה שתיארה אותו כ"מוכשר ומעורן מאוד במי לאכתו". ההערכה של הדוכסית הצילה את חייו כשהסתבך בתערובת של חשד למעיי" לות בכספי פטרוניו ופעילות מינית שע" רוריית. אלאונורה, שחילצה אותו לבסוף, כתבה ב-1491: "סלומונה היהודי, הצורף שלי, נכלא כאן בגין סודומיה ומעשים רעים נוספים; ונראה ששם [במנטובה], כלוא גם אחר ממשרתיו. סלומונה הבין את טעותו, התחרט והחליט להפוך לנוצרי" (עמ' 103).

הנסיבות המדויקות של הסודומיה (מונח שכלל גם מעשה סדום אבל גם מנעד רחב של יחסי מין אסורים בין גברים לגברים וגברים לנשים) שהואשם בה אינו ברורות, אך ההחלטה להתנצר הצילה אותו מעונש מוות. כך, באוקטובר של אותה שנה, אחרי ששוחרר, התנצר הצורף בטקס חגיגי בקתדר" רלה של פררה בנוכחות הדוכסית. הוא המי שיד לעבור למען אלאונורה ושאר פטרוניו עד שהסתכסך נוספת, אחרונה, כעבור של" שים שנה, שם נחשב כי מועל באבן יקרה של המרקיזה של מנטובה איובלה ד'אסטה. אחרי הפרשה האומללה ההיא נעלמו עקבותיו.

ברית בירושלים.